

Un capitol de traductologie românească

Studii de istorie a traducerii (III)

Coordonator:
Georgiana Lungu Badea

Editura Universității de Vest
Timișoara 2008

Editor: Adrian Bodnaru
Coperta: Diana Andreescu
Paginare: Dragoș Croitoru

ISBN 978-973-125-113-4

© Copyright, 2008, Editura Universității de Vest
Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate.
Reproducerea integrală sau parțială, pe orice suport,
fără acordul scris al editurii, este interzisă.

EDITURA UNIVERSITĂȚII DE VEST
300223 — Timișoara, Bd. V. Pârvan nr. 4,
BCUT, cam. 010 B, tel./fax: 0256 592 253

Ion Heliade Rădulescu și Biblioteca Universală
On ne badine pas avec les traductions

Ion Heliade Rădulescu și Biblioteca Universală

On ne badine pas avec les traductions

Ramona Maliță

Circulația ideilor este, dintre toate felurile de negoț,
comerçul cu cele mai mari avantaje.

(Doamna de Staël, *Despre traduceri*, 1816)

I. Liminarii

Elementele esențiale ce definesc marea familie a spiritelor encyclopedice sunt vocația creatoare, nonconformismul, vivacitatea și inteligența, obsesia completitudinii, asumarea unui destin istoric, uriașă credință în viitorul poporului din care se trag. Acestea ar fi și atritivele lui Ion Heliade Rădulescu, poetul, prozatorul, traducătorul, lingvistul, publicistul, tipograful întemeietorul de școală, politicianul, revoluționarul cu certă chemare a monumentalității. Ne oprim acum asupra lui ca traducător și vom încerca să explicăm

subtitlul acestui studiu *Ion Heliade Rădulescu și Biblioteca universală. On ne badine pas avec les traductions.*

Istoria traducerii în literele române n-a început cu el, dar s-a afirmat prin el, în sensul că procesul modernizării culturii române, început atunci, în 1830–40, are ca popas obligatoriu traducerile. Înțelesă fără prejudecăți ca liant între culturi, traducerile, în viziunea lui Heliade, sunt pași în procesul necesar de sincronizare a romanticismului estetic și literar din țările europene. Și-al ideilor politice și revoluționare, firește, dar asta nu face obiectul analizei de față, însă trebuie să recunoaștem că sunt strâns legate, cu atât mai mult, cu cât e vorba de Europa pașoptistă.

Din dorința de regenerare a limbii și culturii, Ion Heliade Rădulescu începe reforma prin *Gramatica românească*, urmărind în principal simplificarea alfabetului chirilic, fonetismul ortografic, împrumutarea neologismelor din latină și din limbile române, evoluând în cele din urmă spre purism și grafia etimologizantă. Prin *Paralelism între limba română și limba italiană* din 1840 și *Paralelism între dialectele român și italian* din 1845 propune italienizarea vocabularului și a gramaticii noastre, vrând să demonstreze că italiana reprezintă stadiul la care ar fi ajuns româna, dacă neajunsurile istoriei noastre nu i-ar fi deviat evoluția.

Chestia traducerilor, vorba lui Maiorescu, devine grabnică și de importanță națională, de vreme ce fondatorul „Curierului românesc”, al „Curierului de ambe sexe” sau al „Gazetei Teatrului Național” include în articolele program *Încuragiarea spre traducțiuni în limba patriei și tipărirea acestora.*

2. Biblioteca universală sau despre facerea canoanelor estetice și literare ale unei epoci

La întrebarea dacă se pot *face și desface* canoane estetice și literare prin intermediul traducerilor, răspunsul pe care ni-l oferă Ion Heliade Rădulescu este justificat, (demonstrat) necesar afirmativ. Facerea și desfacerea ierarhiilor axiologice trece într-o etapă anume a evoluției culturale prin traduceri. În ideea îmbogățirii limbii și a integrării culturii române în circuitul valorilor universale, Ion Heliade Rădulescu traduce enorm, acordând, uneori, prea mare

atenție traducerilor în detrimentul creațiilor originale. *Biblioteca universală* este un proiect de traduceri din autorii clasici și moderni din domeniile: istorie, filosofie, drept, economie, științe naturale, artă și, mai ales, literatură. Este un corpus eclectic de opere și autori care servesc la a forma o școală a valorilor necesară conturării unui gust estetic ce să depășească orizontul de aşteptare contemporan lui (anii 1830-1840).

2.1. Modele

Gândită în primele sale repere încă din 1835, când își propune să publice o *bibliotecă dramatică*¹, această întreprindere ambițioasă, nu este totuși ideea întru totul originală a lui Ion Heliade Rădulescu, ci se resimte influența unor proiecte similare din literele franceze. Asemenea necesare inițiative estetice deveniseră practici curente mai dinainte de 1830, modele pe care Ion Heliade Rădulescu le cunoaște, fără îndoială.

A. Colecția, de fapt o întreagă bibliotecă, gândită mai dinainte și lansată în 1837 de Louis Aimé Martin și dusă la îndeplinire cu concursul colaboratorilor: *Introduction au Panthéon littéraire. Plan d'une bibliothèque universelle. Etudes des livres qui peuvent servir à l'histoire littéraire et philosophique du genre humain, suivi du catalogue des chefs-d'œuvre de toutes les langues et des ouvrages originaux de tous les peuples.*

B. Emile de Girardin cu a sa *Société nationale pour l'émanicipation intellectuelle*, fondată în 1830, care își propunea să promoveze și exercițiul traducerii.

C. Întreprinderea grandioasă a lui Ladvocat, din primul deceniu al secolului al XIX-lea, care cuprindea douăzeci și cinci de volume în 8, *Chefs-d'œuvres des théâtres étrangers*, la care au colaborat și Benjamin Constant, Auguste de Staël, Prosper de Barante, spirite iconoclaște ale Grupului de la Coppet.

2.2. Etape

A. *Mișcarea traducerilor*² sau etapa pregătitoare este citirea traducerilor în cineaclul literar al *Societății filarmonice* proiectată (în 1831) și înființată alături de Dinicu Golescu (în 1833). La ședințele ei lăua parte toată marea boierime a Capitalei, inclusiv cei trei frați ai domnitorului, Mihalache, Constantin și Alexandru Ghica.

Cenaclurile se țineau în somptuoasa casă a lui Dinicu Golescu unde se formase un fel de club al bărbaților iluștri ai epocii. Aici se citesc *produçii* literare originale, dar și traduceri din literatura Apusului. Se citesc primele traduceri ale lui Heliade din Lamartine, făcute însă mai de mult, pe la 1822. *Disperația, Rugă de seară, Lacul, Provedința la om, Cîntarea dimineții*, dar și din *Arta poetică* a lui Boileau. Pe lângă *Societatea Filarmonică* funcționa și o școală, deschisă în 20 ianuarie 1834, și care împreună cu gazetele „Curierul românesc” (înființat în 1828), „Adaos literal la Curierul rumânesc” (apărut în 1830), „Curier de ambe sexe” (înființat în 1836) și „Gazeta Teatrului Național” urmăreau crearea unui teatru național, ca instituție, cultivarea literaturii, a teatrului și a muzicii.

Tot de etapa pregătitoare țin și publicarea traducerilor în gazete sus amintite, alături de creații originale proprii sau ale confrăților. Traduceri ale lui Heliade din Lamartine (*Suvenirul și Războiul*), Byron, Bulwer Lytton, Voltaire (tragedia *Fanatismul*) sau Walter Scott (*Batrînul Duncan. Anecdot de munți*) vor fi publicate aici înainte de 1837.

Numim această primă etapă ca fiind premergătoare, pentru că preocupările pentru traduceri nu sunt încă o prioritate în această perioadă, ci vin în completarea celor gazetărești (este perioada în care pregătește apariția „Curierului românesc”) și a celor legate de învățământ (înființarea școlilor la sate, a Colegiului Sf. Sava, filiala de la Craiova).

B. Etapa următoare a *Bibliotecii universale* Heliade o gândește încă din ianuarie 1837 (anul apariției *Panteonului literar* a lui Louis Martin) și o intitulează *Colecția de autori clasici*. Planul era, însă traducătorii lipseau, de aceea probabil n-au apărut toate cărțile proiectate. Dintre antici aici erau inclusi Xenofon și Demostene, dintre moderni figurau Massillon (cu *Petit Carême*), Byron, Rousseau, Alfieri sau Lesage, ultimii patru fiind traduși, iar cărțile apărute.

În 1843, Ion Heliade Rădulescu preconizează o asociație care să se îngrijească de publicarea unei *Biblioteci universale*. Este momentul în care o definește astfel pentru prima oară.

C. A treia etapă este momentul 1845, când Heliade se consacră întru totul bibliotecii sale, al cărei plan îl vede *mare și gigantic* și care își propune *rumânirea autorilor însemnați în alăturata tablă*,

prezentată *in extenso* în anexa II. Sunt mărturisirile preluate dintr-o scrisoare adresată lui Bariț din 18 martie 1845, scrisoare în care Heliade cere sprijinul lui Bariț pentru acest proiect. În vara lui 1845 îl găsim pe Heliade la Viena și Leipzig pentru a cumpăra materialul tipografic nesesar marii sale întreprinderi, vreme în care îl lasă pe Negulici redactor-șef al „Curierului românesc”, până la întoarcerea sa, în decembrie 1845.

În martie 1846 lansează un apel către public prin intermediul „Curierului românesc”, intitulat *Chemare către folos, facere de bine și glorie*, care e însoțită de o foarte bogată listă de autori și opere din beletristică, istorie, filosofie, economie, politică, arte, științele naturii. Numește această listă *Început de Bibliotecă universală*, ambele (împreună cu *Chemarea*), publicate în „Curierul românesc” și în „Curier de ambe sexe”⁴.

În ce privește conținutul, Heliade adaptează modelul martinian în primul rând necesităților de la noi (orizontului de aşteptare estetică), dar și gustului său estetic, deci preferințelor sale personale. Astfel că eșantioanele de filosofie, drept, economie sunt reduse foarte mult, iar lista cu opere literare este îmbogățită cu *modernii* romântici, contemporanii lui: Chateaubriand, Balzac, Hugo, Lamartine, Eugène Sue, George Sand, Walter Scott. Alături de aceștia păstrează o parte din autorii incluși în proiectul lui Martin: Homer, Herodot, Xenofon, Demostene, Dante, Tasso, Lesage, Rousseau, Paccard, Berthoud, Dumas, Byron, Massillon, Alfieri.

Acest proces de eșantionare axiologică asigura fundamentalul unei culturi în formare alături de creațiile originale. Având ca scop traducerea și difuzarea *celor mai remarcabili autori antici și moderni ale căror opere au contribuit spre împlinirea faptei mari a civilizației, spre formarea minții și inimii umane, spre perfecția omului*⁵, demersul acesta asigură depășirea orizontului de aşteptare estetică al publicului și-l ghidează spre înnoire, spre formarea gustului estetic elevat. Or, gustul estetic se formează la școala valorilor, condiția *sine qua non* este voința de a urma marile modele, fără a le copia, ci pentru a le observa geniul și admira spiritul. O astfel de școală a valorilor propune Heliade prin a sa *Bibliotecă universală*. Publicul român din prima jumătate a secolului al XIX-lea citește, promovează încă modelele Secolului Luminilor, și nu numai în literatură, din nefericire. Spiritul

iconoclast al mult prea înaintatului în spirit Ion Heliade Rădulescu n-a fost înțeles întotdeauna just și în adevărata lui resorturi. Prin felul în care a fost gândit și structurat, proiectul de traduceri al lui Heliade este, fără îndoială, un demers estetic de facere a canonului literar al epocii contemporane lui, odată cu depășirea orizontului de aşteptare estetică.

Proiectul său propune și o schimbare la față a literelor românești în sensul alinierii la contemporaneitatea Europei romantice. Prin autori *moderni* de felul Chateaubriand, Lamartine, Hugo, George Sand, Eugène Sue, Balzac, Walter Scott, el asigura sincronizarea literaturii române cu spiritul romantic al epocii dat, fără îndoială, de al doilea val al romanticilor francezi.

Analiza corpusului listei canonice propuse de Ion Heliade Rădulescu ne dă imaginea eclectismului său metodologic, justificat și necesar în etapa 1830-40 a literaturii noastre. Doar un început de drum ar fi explicat istoric eclectismul metodologic al lui Ion Heliade Rădulescu, care se diferențiază net de cel principal. Desigur că un criteriu extraestetic de discuție a *Panteonului literar* propus de Heliade este și cosmopolitismul care, analizat fără prejudecăți, duce spre ideea unei patrii a literelor în sensul influențelor mutuale. O poartă generos deschisă este cea a traducerilor. Traducerea înseamnă, în fond, și comparare.

Fără să-și propună să moralizeze, *Biblioteca* lui Heliade oferă lecția valorii, a bunului gust, a modernității. Într-un cuvînt, face, în prima fază, canonul estetic și literar romantic al literaturii române înainte de *Dacia literară*. Traducerea, în demersul cultural propus de Heliade, are sensul de occidentalizare sau de agent *sine qua non* al transferurilor culturale în și dinspre spațiul românesc.

Eugen Simion în eseul *Dimineața poetilor* apreciază că cele mai frecvente verbe din vocabularul poetic al lui Ion Heliade Rădulescu sunt *a crea*, *a plasma*, *a edifica*, de unde și concluzia probată că deschiderea-aspirație spre colosal a lui Heliade se traduce într-un efort constructiv al monumentalității. Cel puțin din acest punct de vedere, dacă nu și din altele, Heliade este *singur printre contemporani*, dacă-l parafrazăm pe Sorescu⁶ cu *Singur printre poeți*. Dintre aceștia notabili ar mai fi Cezar Bolliac, Grigore Alexandrescu sau Dimitrie Bolintineanu, dar ce departe sunt ei de enciclopedismul lui Heliade.

Cronologic contemporan ar fi și Alecsandri (născut în 1818, față de Heliade născut în 1802), dar el aparține evident unei alte generații de oameni de litere. De ce nu, junimiștilor?

Concluzie

La sfârșitul acestor câteva considerații despre Heliade traducătorul o întrebare își face loc: este Heliade, după cum se obișnuiește formula-clîșeu, un mare traducător? Judecat global, întru totul onest și fără pretenția descoperirii unor adevăruri fundamentale sau definitive, și mai ales, făcând abstracție de contextul și meritele istorice, răspunsul este nu, deși în câteva traduceri din Lamartine sau Hugo, Heliade ni se arată ca un foarte bun traducător. Ortografia italienizantă împiedică o lectură fluentă și astăzi, din nefericire.

În această situație voi reformula întrebarea și o voi așeza pe un teritoriu mai adekvat, altfel spus, istoricizat: este Ion Heliade Rădulescu unul dintre cei mai importanți traducători ai secolului al XIX-lea? Răspunsul de data asta este categoric afirmativ. Aș îndrăzni chiar să-l consider un traducător fundamental din perspectiva culturală și canonică (de facere și desfacere a canoanelor estetice și literare ale epocii).

Note

¹ „Gazeta Teatrului Național”, nr. 3 din aprilie, 1835, p. 31-32, unde Ion Heliade Rădulescu dă o listă de patruzeci și două de opere dramatice traduse în românește, dintre care unele se publicaseră, altele se aflau sub tipar.

² Mircea Anghelescu, *Ion Heliade Rădulescu. O biografie a omului și a operei*, București, Minerva, 1986, p. 86.

³ Ion Heliade Rădulescu, *Scrisori și acte, apud* Mircea Anghelescu, *Ion Heliade Rădulescu. O biografie a omului și a operei*, București, Minerva, 1986, p. 191.

⁴ *Chemare și Început de Bibliotecă universală*, în „Curierul românesc”, XVIII, 1846, nr. 26, și în „Curier de ambele sexe”, V, 1846.

⁵ *Chemare*, în „Curierul românesc”, XVIII, 1846, nr. 26, *apud* Mircea Anghelescu, *op. cit.*, p. 190.

⁶ Paul Dugneau, *Poezia lui Ion Heliade Rădulescu*, București, Muzeul Literaturii Române, 2002, p. 9.

Anexe

I. Din traducerile făcute de Ion Heliade Rădulescu

A. Poezie

Dante Alighieri, *Infernul*, Cânturile I-XXV, Sonet.

Ludovico Ariosto, *Orland furiosul*, Cânturile IV, V, VI.

Niccolò Barbieri, *La termele lui Carol al IV-lea*.

Donato Boldrini, Sonet.

Byron, *Romanta*, Cântarea dracilor în prezina potopului, Arpa lui David, Cerul și pământul.

Boileau, Despre poezia epică, Poema didactică, Povătuiri asupra poeziei.

Ath. Christopoulos, *Alexandru Ghica*, Erato.

Alexandre Dumas, *Margherita*.

Florian, Versuri din *Don Quichotte*

Victor Hugo: *Danubul în mânie*.

Alphonse de Lamartine: vol. *Meditatii poetice*, 1830, *Suvenirul*, *Războinul*, *Singuratarea*, *Disperația*, *Seara*, *Lacul*, *Deznădăjduirea*, *Provedinta la om*, *Rugăciunea de seară*, *Toamna*, *Imnul nopții*, *Imn la durere*, *Rugăciunea pruncului*, *Poetul morind*.

Lago Marsini, Ziua de 6 septembrie 1842, *Imn*, *Antoniettei Galzerani-Battaglia*.

Ossian, *Fingal*, Cânturile I, II, III, IV, V, VI.

Ippolito Pindemonte, Sonet la mormântul lui Petrarca.

Paolo Rolli, *Depărțarea*.

Grecă da Roma, *Oda românilor*.

Sappho, *La Venere*, *La amantă*, Fragment.

Friederich Schiller, *Cavalerul Toggenburg*.

Anais Segalas, *Pruncul și bătrânul*.

Torquato Tasso, *Gerusalemme liberata*. Cântul VII.

P. Viennet, *Orologele lui Carol*, Foile și cărbunele, Coada momițelor.

Iacopo Vittorelli : *Lament amoros*.

Luigi Zarevich, *La 30 august 1840*.

Autor neidentificat, *Femeia e ca sticla de fragedă*.

B. Teatru

Byron, *Marino Faliero*, doge de Veneția, Ambii Foscari.

Hugo, *Hernani*, actul I.

Moliere, *Amfitrion*.

Felice Romani, *Norma*.

Voltaire, *Brutus*, *Fanatismul sau Mahomet proorocul*, *Zaira*.

C. Proza

Cervantes, *Don Quijote* (parte).
Alexandre Dumas, *Din Corricolo*.
Marmontel, *Povestiri morale* (*Bărbatul bun, Femea bună*).
J.-J. Rousseau, *Julia sau Nuova Eloise ori Scrisori a doi amanți Lăcuitori într-o mică cetate în poalele Alpilor*.
Eugène Sue, *Crucea de argintu*.
Walter Scott, *Bătrânul Duncan. Anecdot de munți*.

D. Biblia sacră ce cuprinde Vechiul și Noul Testament tradus din elenește după a celor Șaptezeci, (cuprinde câteva cărți din Vechiul Testament: *Facerea, Exodul, Leviticul, Numeri, Deuteronom, Iosua, Judecătorii, Rut, Samuel I și II, Regi I și II*).

II. Început de Bibliotecă universală publicat în „Curierul românesc”, XVIII, 1846, nr. 26, și în „Curier de ambele sexe”, V, 1846, apud Ion HELIADE RĂDULESCU, *Opere*, vol. II, ediție critică de Dimitrie Popovici, București, Fundația Regală pentru literatură și artă, 1943, p. 454-461.

ISTORIE

Herodotu
Thucidide
Xenophonte
Plutarchu
Erodianu
Dionisiu Alicarnaseu, *Antichitati romane*.
Cesar
Sallustiu
Tacitu
Justinu, *Historie universală*
Suetoniu, *Historie a 12 Cesari*
Quintu Curtiu, *Historia lui Alexandru*
Roillin
Montesquieu
Gibon, *Historia scaderii popolului roman*
Herbelot, *Biblioteca orientala*
Bossuet

Voltaire

J. Muller, *Asupra historiei generelui uman privire generală*

Rottek

Vico, *Philosophie istorica- stiinta noua*

Herder, *Idee asupra philosophiei istoriei umanitatii. - Scrisoare asupra progresului umanitatii*

Lessing, *Cercare asupra destinatelor generelui uman*

Guizot, *Historia civilisatiei in Europa*

PHILOSOPHIE

Platon

Aristotele

Ciceron, *Opere philosophice și morali*

Seneca

Marcu Aureliu

Bacon, *Opere complete*

- Cartesiu, *Opere philosophice și morali*
 Spinoza, *Ethica*
 Malebranche, *Recercarile veritatii*
 Locke, *Despre intelliginta umana*
 Leibniz, *Cercare de Theodicee asupra bunatatii lui Dumnezeu, libertatii omului și originea raului.* - *Nuoă cercare asupra intelligintei umane.* - *Opuscule și scrisori*
 Wolff, *Despre Dumnezeu, Mund, sufletul uman. Philosophia sa*
 Berkely, *Pricipele cunoștințelor umane.* - *Dialogurile lui Hylas și Philonous.* — *Alciphron sau filosoful*
 Humes, *Recercari asupra intelligintei umane*
 Kant, *Critica a ratiei pure.* — *Critica a ratiei practice*
 Fichte, *Principele științei. Despre destinatia omului.* — *Despre relația idealismului cu religia*
 Hegel, *Phenomenologia spiritului.* — *Enciclopedia științelor philosophice*
 Josef Schelling, *Idee pentru o philosophie a naturii.* — *Despre un suflet universal sau hypothesea physiscei superioare spre exfoliatia organismului general.*
Sistema idealismului transcendental. — *Bruno sau despre principiul divin și natural al obiectelor.* — *Despre relația artelor cu natura*
 Clarke, *Despre existenta și atributurile lui Dumnezeu.* — *Probe despre religia naturală și religia revelată*
 Hutcheson, *Recercari asupra originii ideilor ce avem despre frumusețe și virtute*
 Burke, *Recercari asupra ideilor ce avem despre frumos și sublim.*
 Sulzer, *Teorie despre frumos*
 J. J. Rousseau
 Charron, *Despre intelepciune.* — *Discursuri*
 Pascal, *Cugetari*
 La Rochefoucauld, *Reflexii, sentinte și maxime morale.* — *Examen critic de maxime*
 Addison, *Spectatorul*
- DREPTURI**
- Grotiu, *Tractat despre resbel și pace*
 Burlamaqui și Felice, *Principele dreptului natural și politic*
 Pufendorf, *Despre datorii omului și cetăeanului, prescrise de legea naturală*
 Hegel, *Basile philosophiei dreptului*
 Kant, *Projet de pace perpetua. Principe metaphysice de jurisprudința*
 Blackstone, *Comentariuri asupra legilor englese*
 Gravina, *Origine dreptului civil sau historia legislatiei la Romani*
 Beccaria, *Despre delicte și pedepse*
 Pilati de Taluso, *Tractat despre legile civili.* — *Tractat despre legile politice ale Romanilor din timpii Republicii*
 Montesquieu, *Opere*
 Middleton, *Tratat despre senatul roman*
 Chapman, *Cercare asupra senatului roman*
 Gabriel Naude, *Consideratii asupra corpului (sic) de stat*
 La Nouve, *Discursuri politice și militare*

St. Evremont, *Reflexiuni asupra geniului poporului roman.*

POLITICA

Platon, *Republika și Legile*
Aristotele, *Politica*
Cicero, *Republika*
Machiavel, *Opera*
Hobbes, *Corpul politic sau elementele legii morali și civili*
Fergusson, *Cercare asupra societății civile sau istoria civilizației*
Locke, *Despre guvernul civil*
Fenelon, *Telemachus*
Thomas Morus, *Utopia*
Bernardin de St. Pierre, *Harmoniile naturei*
Harrington, *Oceana. — Aphorismi. — Dialoguri asupra adevaratei forme de guvern popular. Cele sapte modele de republice antice și moderne*
Filangieri, *Știința legislației*
Godwin, *Tractat despre justitia politică*

ECONOMIA POLITICA

Xenophonte, *Economica*
Aristotele, *Economicele*
Vauban, *Decima (dijma) regală*
Turgot, *Despre formata și distribuția avutilor. — Teoria valorilor — Disertatie asupra granelor*
Quesnay, *Tabel economic și maxima generală a guvernului. — Sisteme de economie politică*
Dupont de Nemours, *Physiocraties sau constitutia naturală a guvernului celui mai avantajos generelui uman*
Smith, *Aivitia națiilor*
Malthus, *Principe despre populația*

Godwin, *Refutatia principelor lui Malthus*

Ricardo, *Principe despre economia politică*

STIINTE NATURALE

Ptolemeu, *Opere astronomice*
Copernic, *Revolutiile orbelor ceresti*
Kepler, *Comentariu asupra miscărilor lui Marte. — Stella nouă. — Despre cometei.*
Galileu, *Nuvelile regiilor stellate. — Dialoguri. — Scrisoare la Don Virginio Cesarin,*
Newton, *Principale philosophie naturali. — Scrisori*
Laplace, *Sistema mondului*
Herschel (ambi), *Memoriuri asupra nebuloaselor*
Lambert, *Sistema mundului*
Huygens, *Cosmotheorose*
De Luc, *Scrisori physice și morali asupra istoriei pamantului. — Scrisori asupra istoriei physice a pamantului*
Cuvier, *Discurs asupra revoluțiunilor globului terestru*
Euler, *Scrisori la o printesa din Germania asupra unor sujete de physica și philosophie.*

HISTORIE NATURALA

Aristotele, *Historia animalelor*
Pliniu, *Historia naturala*
Vaillant, *Discurs asupra structurii florilor, diferențele lor și [intrebuitarea] partilor lor*
Linneu, *Sistema naturei. — Principe de Botanica, etc.*
Buffon, *Opere complete*
Bernardin de St. Pierre, *Opere complete*

Humboldt, *Tabelle ale naturei*. —
Geographia plantelor
Swammerdam, *Biblia naturei*
Reahmuri, *Memoriuri asupra historiei insectelor*
De Geer, *Idem*
Trembley, *Historia polipilor*
Bonnet, *Contemplatia naturei*.

BELLE ARTE

J. Paul Richter, *Esthetica*
Bouterweck, *Esthetica*
Sulzer, *Teorie generala de belle arte*
Lessing, *Laocoön*
Winkelmann, *Historia artei la antici*
Lanzi, *Historia picturei in Italia*
Hagedorn, *Reflexii asupra picturiei Viata Pictorilor*.

ARHITECTURA

Stichlitz, *Historia arhitecturei*
Hirtz, *Historia arhitecturei*

MUSICA

Baini, *Despre viata și influența lui Pietro Luigi Palestrina*
Fink, *Originea și progresele musicei*
Staaford, *Historia musicei*
Hauser, *Historia cantarii bisericei și a musicii sacre*
J. — J. Rousseau, *Dictionar de muzica*
Gretry, *Cercare asupra musicei*

LETTERATURA

RETORICA, POETICA
Aristotele
Longinu, *Despre sublim*
Quintilianu, *Institutiuni oratorie*
Ciceron
La Harpe

Marmontel
Blair cx

ELOQUINTA

Demosthene
Eschine
Lysia
Isocrate
Ciceron
St. Augustinu
St. Jeronymu
St. Basiliu
St. Chrisostomu
St. Grigoriu
Elie Miniate
Bossuet
Fenelon
Massillon
Bourdalouse
Mirabeau
Benjamin Constant
Lamartine

POESIE

PROFETI, RAPSODI, BARDI, EPOPEE
Davidu
Solomon
Jeremia
Omeru, *Iliada*. — *Odissea*
Ossian
Virgiliu
Milton, *Paradisul percut*
Dante, *Comedia divina*
Klopstock, *Messia*
Tasso, *Gerusalemme liberata*
Camoens, *Luciadale*
Don Alonzo d'Ercilla, *Araucana*
Pulci, *Morgante*
Boiardo și Berni, *Roland amoratul*
Ariosto, *Roland furiosul*.

DRAME	
Eschilu	—
Sophocle	—
Euripide	—
Aristophane	—
Seneca	—
Plautu	—
Terentiu	—
P. Corneille	—
T. Corneille	—
J. Racine	—
Crebillon	—
Moliere	—
Regnard	—
Beaumarchais	—
Victor Hugo	—
Shakespeare	—
Schiller	—
Gothe	—
Alfieri	—
Monti, <i>Aristodemus</i>	—
Manzoni, <i>Carmagnola</i>	—
Silvio Pellico, <i>Francesca di Rimini</i>	—
Ugo Foscolo, <i>Ricciarda</i>	—
Pindar	—
Sapho	—
Theocritu	—
Anacreonte	—
Phedru	—
Oratiu	—
Ovidu	—
Juvenal	—
Persu	—
	Boileau
	Byron
	Thomas Moore
	Dante
	Petrarca
	Matastasio
	Hugo Foscolo.
ROMANTURI	
	Eliodoru
	D-na Lafayette
	Hamilton, <i>Opere</i>
	Le Sage
	Voltaire, <i>Contes philosophiques</i>
	J. J. Rousseau, <i>Nova Eloisa</i>
	Bernardin de St. Pierre, <i>Paul și Virginia</i> . — <i>Coliba indiană</i>
	D-na Cottin, <i>Amelia mansfield</i> , -
	Elisabth
	D-na Sevigne
	D-na Genlis, <i>Adela și Theodor</i>
	D-na de Stael, <i>Delfina</i> . — <i>Corina</i>
	Chateaubriand
	Victor Hugo, <i>Notre Dame</i> .
	D-na George Sand
	Eugene Sue
	Balzac
	Walter Scott
	Bulwer
	Goethe
	Cervantes
	Boccace, <i>Fiameta</i>
	Manzoni.

Bibliografie

A. a operei

HELIADE RĂDULESCU, Ion, *Opere*, vol. I-IV, ediție critică de Vladimir Drimba, București, Editura pentru literatură, 1967.

HELIADE RĂDULESCU, Ion, *Opere*, vol. II, ediție critică de Dimitrie Popovici, București, Fundația Regală pentru literatură și artă, 1943.

B. critică

- ANGHELESCU, Mircea, *Ion Heliade Rădulescu. O biografie a omului și a operei*, București, Minerva, 1986.
- CIMPOI, Mihai, *Prometeu și Pandora*, Târgoviște, Editura Bibliotheca, 2006.
- DRAGOȘ, Elena, *Ipostaza pragmatică a discursului științific la Ion Heliade Rădulescu*, Conferință ținută la Academia Română în mai 2002, București, Editura Academiei, 2003.
- DUGNEANU, Paul, *Ion Heliade Rădulescu. Un Atlas al poeziei*, București, Minerva, 1995.
- DUGNEANU, Paul, *Poezia lui Ion Heliade Rădulescu, între clasicism și romanticism*, București, Muzeul Literaturii Române, 2002.
- FIRAN, Florea, POPA, Constantin, *Spirite enciclopedice în literatura română*. Antologie comentată, Craiova, Poesis, 1995.
- LAZAREANU, Barbu, *Cu privire la...*, București, Minerva, 1971.
- LUNGU-BADEA, Georgiana, *Repertoriul traducătorilor români de limbă franceză, italiană, spaniolă (secolele al XVIII-lea și al XIX-lea). Studii de istorie a traducerii*, vol I, *Repertoriul traducerilor românești din limbi franceză, italiană, spaniolă (secolele al XVIII-lea și al XIX-lea). Studii de istorie a traducerii*, vol II, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2006.
- MOCEANU, Ovidiu, *Teologie și filologie. Andrei Șaguna vs Ion Heliade Rădulescu*, Cluj-Napoca, Paralela 45, 2003.
- SIMION, Eugen, *Dimineața poeților*, București, Grai și suflet, Cultura națională, 2000.
- TOMOIOAGA, Radu, *Ion Heliade Rădulescu. Ideologia social-politică și filozofică*, București, Editura Științifică, 1971.